

„СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д.и.н. Любомир Огнянов на дисертационен труд
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

Автор на дисертационния труд: Мая Симеонова Иванова

Тема на дисертационния труд: „Държавният туризъм и изграждането на
социалистическия образ и стереотип на „българското“ – 70 – 80-те
години на ХХ в.

„Балкантурист“: запазената марка на НРБ“

Научна специалност: История на България

(Съвременна българска история)

Научен ръководител: доц. д-р Михаил Груев

Дисертационният труд на Мая Иванова е посветен на важен и неизследван въпрос от най-новата българска история – организацията на държавния туризъм в годините на социализма. Вниманието на докторантката е съсредоточено главно върху структурата, дейността и проблемите на държавното предприятие „Балкантурист“, но наред с това са засегнати и другите основни аспекти на международния туризъм в България.

Дисертацията е написана на основата на богата документална база. Авторката е използвала оригинални материали от Централния държавен архив, от държавните архиви във Варна, Бургас и Добрич и от архива на Комисията по досиетата. Друг ценен източник са интервютата с дългогодишни служители в „Балкантурист“ и лица, имащи отношение към проблемите на българския международен и вътрешен туризъм. В критичен план са

използвани публикуваните спомени по темата и статиите от специализирания периодичен печат през разглеждания период. Не са пренебрегнати и публикуваните документи, интернетсайтовете и справочните издания по история на туризма в България.

Хронологическите рамки на изследването, фиксирани в темата на дисертацията, обхващат 70–80-те години на XX век, но от съдържанието на труда става ясно, че се разработват и проблеми, отнасящи се до 50-те и 60-те години, а в някои случаи (макар и като предистория) – и от края на 40-те години.

Приемам като обоснована структурата на дисертационния труд. Първата глава е озаглавена в научен стил: „Изграждане и развитие на българския международен туризъм“ и е разчленена на 9 параграфа. Втората глава има публицистично заглавие „Българската „Ривиера““ и съдържа 8 параграфа. Третата глава е също с публицистично заглавие („Прозорецът към Запада“) и има 7 параграфа. Този проблемно-хронологичен начин на изложение е дал възможност на авторката да засегне различни аспекти на темата, но не я е предпазил от някои (може би неизбежни) повторения във втора и трета глава на разработката.

Освен задължителните за една дисертация увод, изложение, заключение и библиография, работата включва и кратка предистория по темата и няколко приложения – под формата на диаграми и таблици.

Основните цели на дисертационния труд са формулирани от дисертантката по следния начин:

1) очертаване на макрорамката на изследването от позициите на институциите – управляващата Българска комунистическа партия и държавното предприятие „Балкантурист“;

2) представяне на българската туристическа индустрия през погледа на чуждестранните туристи;

3) изследване на света на българите, които присъстват в системата на туризма, в четири различни роли – на обикновени туристи и потребители на услуги, на обслужващ

персонал, на наематели на частни квартири и на агенти и доносници на Държавна сигурност, инфилтрирани в различни нива и структури на туристическите звена.

Как са решени конкретните задачи на изследването, ще се опитам да посоча (в проблемно-тематичен порядък) чрез открояване на най-важните научни приноси на рецензирания дисертационен труд.

Централно място в дисертацията на Мая Иванова е отделено на развитието на българския международен туризъм. Тя го разглежда в неговите икономически, социални и политически измерения. Интересно е представен и идеологическият аспект на проблема, който авторката ярко откроява чрез разкриването на огромната пропаст, която съществува между стандарта на живот в страните от Изтока и Запада, и чрез подчертаването на постепенното разяждане на социалистическата система в България. Посочени са и опитите за „нагаждане“ на международния туризъм в страната към принципите на пазарната икономика през 80-те години.

Разкривайки генезиса на масовия туризъм у нас в годините на комунистическото управление, авторката подчертава, че той не е „галеното дете на режима“, но управляващите успяват да го превърнат в „силен икономически фактор“. В същото време Българската комунистическа партия поставя туризма под пълен държавен контрол и го моделира според собствените си цели, като го налага и като важен пропаганден инструмент на властта. Дисертантката многократно изтъква, че партийното и държавното ръководство на България се възползва не само от валутните постъпления от туризма, но и от нарастващите възможности за издигане на международния престиж на страната. Затова неслучайно през 1967 г. отпадат визите за чужди граждани. Мая Иванова отбелязва, че чужденците са впечатлени не само от бързината на строителството на туристически комплекси, но и от тяхното архитектурно оформление. Тя очертава и новите тенденции в българския туризъм през 70-те и 80-те години – модернизация на материалната база, разнообразяване на услугите за туристите, подобряване качеството на обслужването, изграждане на луксозни хотели, оформяне на ваканционни селища, сътрудничество с чуждестранни фирми и т.н. Същевременно дисертантката обръща внимание и на факта, че

тогавашното ускорено и мащабно изграждане на нови туристически обекти, за съжаление, е свързано и с унищожаването на уникални за страната екосистеми.

Научен интерес предизвикват и обобщенията на авторката за положителните резултати от международния туризъм. Тя изтъква големия му стопански принос за държавния бюджет, самостоятелните капиталовложения при изграждането и обновяването на материалната база на туризма, ролята му за развитието на търговията и инфраструктурата в туристическите комплекси (пътища; водоснабдяване; енергийна, телефонна и канализационна мрежа; озеленяване; за осигуряване на заетост и поминък на населението и т.н.). Разбира се, особено значими са валутните постъпления от туризма – по първо и второ направление. В дисертацията се отчита както социалният ефект на сектора върху българското общество, така и превръщането му в един от символите на българската модернизация.

С много конкретен фактологически материал е показано учредяването и утвърждаването на „Балкантурист“ като държавно стопанско предприятие. В това отношение, посочва авторката, е заимстван моделът на съветския „Интурист“ и югославския „Путник“. Подчертано е, че за кратък период от време „Балкантурист“ разширява своите структури в и извън страната и разнообразява дейността си в сферата на услугите – хотелиерство, ресторантьорство, туроператорство и др. Като негови приоритетни задачи са отбелязани: на първо място – привличането и обслужването на чуждестранни туристи – първоначално от източноевропейските, а след това – и от страните от Западна Европа; и на второ място – организиране на пътуването на български граждани в страната и в чужбина. В критичен план са анализирани и всекидневните проблеми на „Балкантурист“, свързани преди всичко с доставката на нужните му стоки и изхранването на туристите.

Сполучлива разработка в дисертационния труд е намерил въпросът за промените в административните структури на „Балкантурист“ – преминаването му от подчинение на няколко министерства до обособяването на туризма като Главно управление към Министерския съвет, а след това в последвалите му преименувания – в Комитет по

туризъм, Комитет по отдих и туризъм, Държавен комитет по туризъм и накрая – в Българска асоциация за туризъм и отдих (БАТО). Открити са и функциите на звената, които се обособяват в резултат на вътрешните реструктурирания на „Балкантурист“.

Интересна информация в дисертацията е дадена при очертаването на кадровия ресурс на „Балкантурист“. Като основни проблеми тук дисертантката сочи трудностите при набирането на работна ръка и голямото текучество на кадрите. Причините за това основателно се търсят в ниското заплащане на труда, сезонната заетост в „Балкантурист“, професионалната квалификация на персонала и отдалечеността на курортните комплекси от големите градски центрове.

Пестеливо, но точно е очертано и приобщаването на частните квартири към системата на „Балкантурист“, които, според данните в дисертацията, към края на 80-те години заемат около 50 % от общата леглова база по Черноморието.

Друг важен проблем, който намира вярна трактовка в изследването на Мая Иванова, е превръщането на българското Черноморие в българската Ривиера. Става дума за интереса на западните туристи към българските морски курорти. По-силен интерес в дисертацията е проявен към такива въпроси като: привлекателната сила на българските морски комплекси, интереса на Западния свят към политиката на социалистическа България, финансовите облекчения в страната към западните туристи, пропагандната дейност на българските институции у нас и в чужбина, бизнесконтактите на „Балкантурист“ с известни туристически фирми от ФРГ, Франция, Англия, Австрия и други западни страни. Не са спестени в труда на дисертантката многобройните организационни неуредици на „Балкантурист“, ниското равнище на обслужването в българския туризъм, явните предпочитания в предприятието към западните туристи, неумелата пропагандна дейност сред тях и други.

Не е пренебрегнат и проблемът за западното влияние в българското общество през 70-те и 80-те години, което намира израз в модата, музиката, нощните забавления, ежедневните флиртове между български и чуждестранни граждани, разкрепостяването на „плажната култура“, ерозията на някои изконни български ценности и др.

В отделен параграф е засегнат и въпросът за двойственото отношение на официалните власти към дейността на ДСП (по-късно: ВТО) „Кореком“ и за култа към вещите в някои среди на българското общество през 80-те години.

Смятам, че в необходимата степен е осветено и влиянието на Държавна сигурност върху българския туризъм – чрез активното инфилтриране на нейни кадри в системата през целия разглеждан период и чрез опитите ѝ да противодейства на западното влияние.

В порядъка на бележки и препоръки бих желал да отбележа следното.

Струва ми се, че от по-убедителна аргументация се нуждаят оценките на авторката за стратегиите на БКП за развитието на международния туризъм и за нейната противоречива политика по отношение на този социално-икономически сектор. Като анализира нейните основни програми, тезиси, концепции и решения, тя отстоява мнението, че през годините „БКП така и не успява да поддържа последователна политика в тази сфера“, като „не поема риска да превърне туризма във водещ икономически отрасъл, въпреки ясно осъзнатите ползи“. В дисертацията се поддържа и изводът, че международният туризъм в България се развива „безпланово и хаотично“ и затова дисертантката го нарича „доведено дете на комунистическа (социалистическа – бел.рец.) България“. За дискусивно може да се приеме и обобщението на авторката, че „видимите си резултати международният туризъм постигна не благодарение, а по-скоро въпреки ръководството на БКП“ (с. 247).

Известно е обаче, че в годините на социализма без благословията на ръководството на БКП (Политбюро, Секретариат, отдели на ЦК, окръжни комитети на БКП и др.) нищо не можеше да се предприеме и особено в такъв специфичен отрасъл, какъвто е туризмът, където, както подчертава и дисертантката, се преплитат икономика, политика и идеология. Ако няма специални стратегии, постановления и решения, това не означава безусловно, че развитието му може да се дължи само на енергията и ентузиазма на проектантите, строителите и служителите на „Балкантурист“. Тук естествено възниква въпросът: „А те чии задания изпълняват?“.

Същото се отнася и до заключението, че „независимо от безспорните си финансови успехи секторът така и не успява да извоюва благоволенieto на режима, оставайки встрани от интересите на партията“ (с. 247). И тук могат да се поставят такива въпроси, като: „Възможно ли е такова мащабно строителство без благоволенieto на режима?“, „Ако финансовите резултати са безспорни за партията, защо туризмът трябва да е встрани от нейните интереси?“, „Кадрите в туризма чии интереси изразяват?“ и др.

Дискусионен би могъл да бъде и тезисът, че особеният статут на сектора на „периферно предприятие в „ничията земя“ между свободния пазар и плановата икономика му дава относителна самостоятелност и по-висока ефективност от тази на повечето социалистически предприятия“ (с. 247). А защо да не се допусне, че развитието на международния туризъм в България е „мълчалив“ експеримент на „новата система на ръководство на народното стопанство“ от втората половина на 60-те години? Възможно ли е било в ония години да му отдава открито предимство? Каква би била реакцията на Москва за развитието на отрасли и предприятия, които са на границата между плановата и пазарната икономика?

От по-конкретна информация се нуждаят страниците, посветени на учредяването на БАТО в началото на 80-те години – не е пълен списъкът на организациите и отделните структури, които са включени в новото обединение. Освен това не целият Централен кооперативен съюз преминава „под шапката“ на БАТО (с. 54), а само неговото туристическо бюро „Кооптурист“.

Остава се с впечатление, че в дисертацията повече се набляга на слабостите на сектора (безстопанственост, корупция, злоупотреби, надписвания, бакшиши, изнудвания, рушвети, кражби и валутни нарушения), отколкото на положителните резултати от него (икономически и социални).

По отношение на библиографията бих отбелязал, че в раздела „Монографии“ неправилно са включени спомени, публикувани документи и справочни издания.

Посочените бележки и препоръки, част от които имат дискуссионен характер, не променят положителното ми отношение към дисертацията на Мая Иванова.

Авторефератът отговаря напълно на съдържанието на дисертационния труд.

По темата на дисертацията авторката има под печат две научни публикации.

Заключение на рецензента:

От изложението в рецензията е ясно, че на вниманието на научното жури е представен дисертационен труд с важни научни приноси и аз ще гласувам положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на нейния автор Мая Симеонова Иванова.

София, 16 септември 2016 г.

Рецензент:.....

/проф. д.и.н. Любомир Огнянов/